

УДК [37:376]-043.86(4:477)-042.2

**РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)****Шевченко В. М.**

У статті автор зазначає, що сучасний етап інноваційного розвитку суспільства відзначається формуванням нового погляду на освіту. Процес ґрунтового реформування системи освіти, який наразі відбувається в Україні, не обходить стороною і спеціальну освіту. Автор відзначає, що забезпечення права і комфортних умов на освіту дітей з особливими потребами є необхідною характеристикою демократичного цивілізованого суспільства. Цим шляхом має йти і Україна, яка перебуває на сучасному етапі реформування освіти та розбудові нової концепції Європейської держави. Рівень підтримки, гуманізм та терпимість у ставленні до дітей з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту – показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть. Реалізація прав на освіту дітей з обмеженими можливостями розглядається як одне з найважливіших завдань державної політики в галузі спеціальної освіти. Саме тому система спеціальної освіти є інститутом держави, яка виникає і розвивається як особлива форма реалізації його ціннісних орієнтацій та культурних норм суспільства, внаслідок чого кожен етап розвитку європейських національних систем спеціальної освіти співвідноситься з певним періодом в еволюції ставлення держави до осіб з особливими потребами. Аналіз досвіду навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку свідчить, що у європейських країнах інклюзивне навчання є основною формою здобуття освіти людьми з особливими потребами. Проте спеціальні заклади продовжують функціонувати нарівні з іншими формами навчання та надавати допомогу дітям з обмеженими можливостями.

Ключові слова: реформування системи освіти, європейська освіта, історія освіти, спеціальна освіта, інклюзивне навчання, діти з особливими потребами, діти з обмеженими можливостями, діти з особливостями психофізичного розвитку.

В статье автор отмечает, что процесс реформирования системы образования, который сейчас происходит в Украине, не обходит стороной и специальное образование. Обеспечение прав и комфортных условий на образование детей с особыми потребностями является необходимой характеристикой демократического цивилизованного общества. Анализ опыта обучения детей с особенностями психофизического развития свидетельствует, что в европейских странах инклюзивное обучение является основной формой получения ими образования. Однако специальные заведения продолжают функционировать наравне с другими формами обучения и оказывают помощь детям с ограниченными возможностями. Этим путем должна идти и Украина.

Ключевые слова: реформирование системы образования, европейское образование, история образования, специальное образование, инклюзивное обучение, дети с особыми потребностями, дети с ограниченными возможностями, дети с особенностями психофизического развития.

In the article the author notes that the modern stage of society innovation development is marked by the formation of a new view on education. Ukraine is undergoing a thorough reform of the education system. It also applies to special education. The author notes that ensuring the right and comfortable conditions for the education of children with special needs is a necessary characteristic of a democratic, civilized society. Ukraine should also go this way. For now it is at the current stage of reforming education and building up a new concept of the European state. The level of support, humanism and tolerance in relation to children with special needs, the ability to provide them with affordable and high-quality education - indicators of the degree of society development in which they live. Realization of the rights to education for children with disabilities is

considered as one of the most important tasks of the state policy in the field of special education. That is why the system of special education is the institution of the state. It arises and develops as a special form of realization of its value orientations and cultural norms of society. Consequently, each stage of the development of European national systems of special education corresponds to a certain period in the evolution of the state's attitude towards people with special needs. Analysis of the experience of teaching children with peculiarities of psychophysical development shows that in European countries, inclusive education is the main form of education for people with special needs. However, specialist institutions continue to function on an equal footing with other forms of education and provide assistance to children with disabilities. Such a path should be chosen by Ukraine.

Key words: educational system reform, European education, history of education, special education, inclusive education, children with special needs, children with disabilities, children with peculiarities of psychophysical development.

Постановка проблеми. Сучасний етап інноваційного розвитку суспільства відзначається формуванням нового погляду на освіту й на місце людини в соціумі. Освіта набуває характеристик загальності, доступності, рівності. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема задоволення освітніх потреб дітей і молоді з обмеженими можливостями, зокрема проблема спеціальної освіти [1, с. 50].

Процес ґрунтовного реформування системи освіти, який наразі відбувається в Україні, також не обходить стороною спеціальну освіту. Її реформування знімає бар'єри та відкриває нові шляхи і можливості для розвитку, навчання й соціалізації дітей з особливими потребами. Це дуже важливий крок на шляху до входження України до європейського співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прогресивні зміни, які відбуваються у період становлення незалежної української держави, відбуваються і в сфері спеціальної освіти. Ці проблеми знайшли певне відображення в історико-педагогічних дослідженнях багатьох учених, а саме: А. С. Аблятипова, В. І. Бондаря, Н. І. Голови, О. І. Дьячкова, Т. Є. Єжової, В. В. Засенка, А. А. Колупасової, С. В. Литовченко, Н. М. Лавриченко, Л. К. Одинченко, В. П. Покася, В. М. Синьова, М. О. Супруна, О. М. Таранченко, В. В. Тарасун, О. Е. Шевченко, М. Д. Ярмаченка та ін.

Метою даної статті є стисла характеристика розвитку спеціальної освіти в європейських країнах та Україні від давніх часів до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Реформування спеціальної освіти вимагає перегляду традиційних історико-хронологічних принципів вивчення педагогіки в історичній площині, оскільки ця галузь знань не може бути простим доповненням загальної історії. Історія спеціальної педагогіки має формувати цілісне уявлення про закономірності її становлення й розвитку [5, с. 7].

Навчання і виховання дітей з обмеженими можливостями в Україні має давню історію. Різні події відбувалися у її становленні та розвитку за цей період, але вони невідривно пов'язані з розвитком спеціальної освіти у Європі. Україна, як і багато інших держав, пройшла тривалий шлях від патрунування, як своєрідної форми громадської опіки таких дітей, до створення приватних виховних закладів спочатку для глухих та сліпих, а пізніше і для дітей з інтелектуальними порушеннями. Короткий історичний огляд не зможе розкрити всіх перипетій на її шляху, але дасть можливість поглянути на основні віхи її розвитку та досягнути соціальну користь для суспільства.

Розвиток системи спеціальної освіти у всі історичні періоди пов'язаний із соціально-економічним ладом країни, ціннісними орієнтаціями держави та суспільства, політикою держави по відношенню до дітей з особливими потребами, законодавством у сфері освіти в цілому, рівнем розвитку спеціальної (корекційної) науки як інтегративної галузі знання на межі медицини, психології та педагогіки, а також світовим історико-педагогічним процесом. Система спеціальної освіти є інститутом держави, яка виникає і розвивається як особлива форма відображення та реалізації його ціннісних орієнтацій і культурних норм суспільства, внаслідок чого кожен етап історії розвитку системи спеціальної освіти співвідноситься з певним

періодом в еволюції відносин держави і суспільства до осіб з особливими потребами. Якісні перетворення і переходи від одного етапу становлення державної системи спеціальної освіти до іншого, як і перетворення всередині кожного з етапів, визначаються соціокультурними чинниками [2, с. 26–27].

Дослідження еволюції відносин держави і суспільства до осіб з особливими потребами від античних часів до наших днів дозволили виділити п'ять періодів еволюції. Періодизація охоплює часовий відрізок у два з половиною тисячоліття – шлях суспільства від ненависті й агресії до терпимості, партнерства та інтеграції осіб з особливими потребами. Умовними межами п'яти виділених періодів є історичні прецеденти істотної зміни ставлення держави до таких осіб. В еволюції відносин держави і суспільства до осіб, які нас цікавлять, в Україні відтворюються ті ж періоди, що і в європейській цивілізації, але зі значним відставанням у масштабі історичного часу, внаслідок чого в кінці XX століття наша країна та Європа переживають різні періоди еволюції таких відносин і відповідно перебувають на різних етапах розвитку системи спеціальної освіти.

Перший період: від агресії та нетерпимості до усвідомлення необхідності піклування про людей з інвалідністю. Це відрізок європейської історії з VIII ст. до н. е. до XII ст. н. е. У цей проміжок часу західноєвропейська цивілізація пройшла шлях від відторгнення і агресії у відношенні до таких осіб до прецедентів усвідомлення владою необхідності допомоги їм, організації установ піклування. Цей шлях тривав довжиною в два тисячоліття.

В Україні перший період протікав в інші історичні терміни. Його початок був обумовлений прийняттям християнства і характеризувався запозиченням західної системи монастирського піклування про осіб з інвалідністю. Цей період завершується усвідомленням державою в необхідності піклування про осіб з особливими потребами, але воно відбувається під впливом західного досвіду та в інших соціокультурних умовах.

Другий період: від усвідомлення необхідності піклування про осіб з інвалідністю до усвідомлення можливості навчання глухих та сліпих дітей; а також від притулків, через досвід індивідуального навчання, до перших спеціальних навчальних закладів. З XII до XVIII ст. західноєвропейські держави пройшли шлях від ініціатив та створення різного роду богоугодних та лікувальних закладів, до створення системи світських (приватних і державних) притулків і будинків престарілих.

У вітчизняній історії спеціальної освіти умовним кордоном першого і другого періодів став час виходу петровських указів, які заборонили умертвляти "аморальних" дітей, засновуються богадільні та сирітські притулки. Цей період розпочався в Україні на п'ять століть пізніше, ніж в Європі, тривав одне століття та завершився в ті ж терміни, що і на Заході. Його результатом стало відкриття перших спеціальних шкіл для глухих та сліпих дітей у XIX ст. (Так, перший спеціальний навчальний заклад для навчання глухонімих дітей був відкритий 1805 року в містечку Романів на Житомирщині, а перша школа для сліпих – 1851 року у Львові).

Третій період: від усвідомлення можливості навчання дітей із сенсорними порушеннями до визнання права дітей з особливими потребами на освіту. Він охоплює в Європі часовий відрізок з кінця XVIII до початку XX ст. За цей час європейські держави пройшли шлях від усвідомлення можливості навчання дітей з сенсорними порушеннями до усвідомлення права на освіту дітей з порушеннями слуху, зору, інтелекту та необхідності організації для них мережі спеціальних шкіл. Початком періоду можна вважати відкриття перших навчальних закладів для глухих і сліпих, а завершенням – дату прийняття в кожній конкретній країні закону про обов'язкову початкову освіту і наступних підзаконних актів. Це сталося на початку XX століття.

На відміну від Європи, у якій становлення системи спеціальної освіти йшло в контексті еволюційного розвитку суспільства і держави, в нашій країні воно відбувалося в унікальний історичний момент кардинальної, революційної зміни державного ладу, ціннісних орієнтацій, морально-етичних та культурних норм, у період глибокої економічної кризи, розрухи та громадянської війни. У контексті комуністичної ідеології переосмислювались цивільні права, мета та завдання освіти, закладалися

основи радянської школи. На виконання декларації прав трудящих і експлуатованого народу (1918) церква відокремлюється від держави та школи, забороняється філантропічна благодійна діяльність, скасовуються всі благодійні суспільства братства й відомства. Підлеглі їм дитячі заклади передаються Наркомздоров'я або Наркомпросу. Ставлення держави до дітей з особливими потребами стає частиною державної політики. Одним із доказів цього є поява особливої, невластивої іншим країнам термінології – "розумово дефективні", "тілесно дефективні", "морально дефективні" діти. Сформована в Радянському Союзі система спеціальної освіти передбачала створення мережі спеціальних навчальних закладів, у яких діти із психофізичними порушеннями ізолювалися від суспільства. У результаті в нашій країні провідним типом спеціального освітнього закладу стає школа-інтернат цілорічного утримання. Потрапляючи в таку школу дитина опинялася практично ізолюваною від сім'ї та від соціуму. Релігія, світська і церковна благодійність, філантропія були оголошені поза законом. Дитина та її близькі позбулися духовної підтримки з боку церкви і благодійних організацій. Діти фактично виявилися замкнутими в особливий соціум ("дефектологічний квадрат"), всередині якого відбувалася їх освіта та виховання.

На цьому етапі становлення радянської спеціальної школи працюють педагоги-ентузіасти і дефектологи-педологи: Д. І. Азбукин, П. Г. Блонський, А. В. Володимирський, Л. С. Виготський, М. М. Лаговський, Н. О. Рау, Ф. А. Рау, І. О. Соколянський та багато інших. Оголосивши "дефективних" дітей об'єктом виключно державної турботи в умовах економічної кризи, політичної і класової боротьби, радянська влада в перше десятиліття свого існування змогла охопити спеціальним навчанням лише незначну їх частину.

Четвертий період: від усвідомлення необхідності спеціальної освіти для окремих категорій дітей з особливими потребами до розуміння необхідності спеціальної освіти для всіх, хто її потребує. З початку ХХ сторіччя до 70-х рр. у Європі відбувається вдосконалення та диференціація національних систем освіти по вертикалі й горизонталі, становлення нових типів спеціальних шкіл і нових типів спеціального навчання, появи дошкільних і післяшкільних освітніх установ та збільшення видів навчальних закладів.

В цей час у СРСР, а в тому числі й Україні, спостерігається відсутність закону, що гарантує право на спеціальну освіту всім категоріям дітей, які цього потребують; неуккомплектованість спеціальних освітніх установ кадрами; вкрай нерівномірний розподіл по території країни спеціальних освітніх установ, кадрів, центрів їх підготовки; відставання рівня диференціації державної системи підготовки кадрів від рівня диференціації системи спеціальної освіти дітей з різними порушеннями. Це дозволяє говорити про логічну та структурну незавершеність до початку 90-х рр. другого етапу в розвитку вітчизняної системи спеціальної освіти.

П'ятий період: від рівних прав до рівних можливостей; від "інституціоналізації" до інтеграції. На початку 70-х рр. Європі вдалося остаточно зруйнувати законодавчий фундамент нерівності осіб з особливими потребами, закладений в античні часи. Вперше в історії цивілізації визнається не лише рівність людей незалежно від стану здоров'я та наявності особливостей у розвитку, але і їхнє право на самовизначення. Формується нове розуміння світу як спільноти, що включає різні мікросоціуми, від рівноправної взаємодії яких залежить прогрес людства. При такому розумінні соціальне маркування національних, етнічних, політичних, релігійних, сексуальних, аномальних меншин стають неприпустимими, що й фіксує законодавство, але вже не на рівні окремо взятої європейської країни, а на рівні світового співтовариства.

Початком п'ятого періоду вважається час прийняття декларацій ООН "Про права розумово відсталих" (1971) та "Про права інвалідів" (1975). Потім почалося прийняття національних антидискримінаційних законів про людей з інвалідністю та про спеціальну освіту. Всі педагогічні системи новітнього часу виникають у відповідь на зміну ставлення суспільства до прав і можливостей дітей з особливими потребами, які заперечують попередні форми навчання. Провідною тенденцією розвитку системи освіти дітей з особливими потребами, починаючи з 70-х років, стає "включення в загальний потік" або інтеграція. Перехід до інтегративних форм

навчання, визнання всіх без винятку дітей (незалежно від ступеня тяжкості порушення) учнями, кардинальна реконструкція системи спеціальної освіти стали наслідком демократизації європейського суспільства; розвитку тенденцій до гарантованого забезпечення прав кожного; проведення антидискримінаційної політики в умовах економічного підйому; активного зростання благодійності. Якщо раніше збільшення числа спеціальних навчальних закладів віталосся, то в 70-і роки починає оцінюватися негативно. Спрямування дитини до спеціальної школи, а тим більше в інтернат, у цей період сприймається як спроба її ізоляції від батьків, однолітків, повноцінного життя.

По шкалі періодизації еволюції Україна знаходиться на фазі переходу від четвертого до п'ятого періоду. Проте в нашій країні цей перехід не був підготовлений, так як у Європі, всім процесом попереднього еволюційного розвитку суспільства. В нашій країні аналогічний перехід має стрибкоподібний характер, що обумовлено кардинальною перебудовою держави та її принципово новими ціннісними орієнтаціями, заявленими в 1991 р. По шкалі становлення та розвитку систем спеціальної освіти Україна завершує перехід з II на III етап. Некваліфікованість переходу посилюється тим, що в попередній період не був досягнутий той рівень розвитку системи спеціальних освітніх установ та охоплення дітей, який був досягнутий в Європі до моменту переходу на III етап. Специфічність і складність сучасного періоду в розвитку системи спеціальної освіти полягає в тому, що з 1991 року і до останнього часу одночасно в рамках однієї і тієї ж системи спеціальної освіти діяли різноспрямовані тенденції та підходи.

На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти Україна взяла курс на інклюзивну освіту, тісну взаємодію структур масової і спеціальної освіти, що гарантує дітям і батькам право вибору різних педагогічних систем [3, с. 183].

Поширення в Україні процесу інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями є не лише відображенням часу, але це ще один крок до забезпечення повної реалізації прав дітей з особливими потребами на якісну освіту. Рівень підтримки, гуманізм та терпимість у ставленні до дітей з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту – показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть. Реалізація прав на освіту дітей з обмеженими можливостями розглядається як одна з найважливіших завдань державної політики в галузі спеціальної освіти. Отримання такими дітьми якісної загальної та професійної освіти є однією з основних і невід'ємних умов їх успішної соціалізації, забезпечення повноцінної участі в житті суспільства, ефективної самореалізації в різних видах професійної та соціальної діяльності [3, с. 185].

Аналіз досвіду навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку у країнах Європи свідчить, що переважною більшістю з них інклюзивне навчання є основною формою здобуття освіти людьми з обмеженими можливостями. Проте такі діти мають змогу здобувати освіту і в спеціальних навчальних закладах. Тому курс на інклюзивну освіту не повинен призводити до згорання спеціальних освітніх установ, а лише до їх реформування.

Висновки. Отже, система спеціальної освіти є інститутом держави, яка виникає і розвивається як особлива форма реалізації його ціннісних орієнтацій і культурних норм суспільства, внаслідок чого кожен етап розвитку національних систем спеціальної освіти співвідноситься з певним періодом в еволюції ставлення держави до осіб з особливими потребами. Вибір шляху розвитку тієї чи іншої системи завжди буде залежати не лише від наукових поглядів її творців, але й від ціннісних орієнтацій, політичних установок, економічних можливостей держави та прийнятих культурних норм суспільства.

Перспективи подальших наукових розвідок. Подана стаття не вичерпує всіх аспектів означеного питання. Подальших розвідок потребує дослідження диференційованого розвитку спеціальної освіти в країнах Європи та Україні.

Література

1. Голова Н. І. Сучасний стан та перспективний розвиток системи спеціальної освіти осіб з обмеженими можливостями / Н. І. Голова // Педагогічні науки. – 2012. – № 62. – С. 50.

2. Засенко В. В. Сучасні проблеми теорії і практики навчання дітей з особливими потребами / В. В. Засенко // Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-Канадський досвід). Modern trends of special education development (Canada-Ukraine Experience) : матеріали Міжнародної конференції, Київ, 25–26 травня 2004 р. / за ред.: В. Бондаря, Р. Петришина. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 26–27.

3. Листопад О.В. Інклюзивна освіта в контексті інноваційного розвитку / О. В. Листопад // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2011. – № 2 (12). – С. 183, 185.

4. Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом / Н. Н. Малофеев. – М. : Издательство "Печатный двор", 1996. – С. 33–34, 58–59, 93–95, 109–110, 120–121.

5. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія / М. О. Супрун. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – С. 7.